

Мультиверсум. Філософський альманах. –
2015. – Випуск 9-10 (147-148). – С. 187-194.

О.В. Прядко,

аспірантка кафедри філософії

та соціології ЛНУ імені Тараса Шевченка

УДК 316.4.051.63 (477)

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

В Україні після проголошення незалежності відбуваються зміни в усіх сферах суспільства та проходить складний процес формування національної ідентичності та національної свідомості народу. Основним фактором впливу на формування національної свідомості та ідентичності є історична пам'ять народу. Становлення історичної пам'яті українців є важливим чинником подальшого розвитку нашої країни, адже від інтерпретацій минулого в великій мірі залежить майбутнє державності. Питання історичної пам'яті останнім часом стало предметом вивчення багатьох представників соціально-гуманітарних наук, таких як історія, політологія, соціологія, філософія. Це потребує періодичних історіографічних оглядів, адже, у зв'язку зі стрімким ростом інформації ми не в змозі зробити комплексний та всеосяжний історіографічний аналіз. Періодичні історіографічні огляди дають нам змогу виявити основні здобутки в даній області, або ж побачити, які саме питання потребують більш детального та подальшого аналізу. Як відмічає Л.О. Зашкільняк «наукова парадигма історіописання, яких би моделей вона не дотримувалась, хоча і здатна дати науковий, тобто раціонально пояснений образ об'єкта дослідження в його предметному представленні, все ж не спроможна забезпечити адекватного знання про об'єкт в цілому, оскільки певна кількість рис і властивостей завжди залишатиметься поза вивченням. Тому наукова історіографія завжди творить і творитиме «вибірковий» образ минулого, який порівняно швидко застаріватиме, перетворюючись на стереотип

і поступаючись його новій версії, представленій під іншим «кутом зору» [1, с. 860].

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням дослідження соціальних функцій і механізмів функціонування історичної пам'яті українського народу і взаємозв'язку історичної пам'яті та національної ідентичності в Україні займалися: Зашкільняк Л.О. [1; 2], Зерній Ю.О. [3; 4], Жадько В.О. [5; 6], Касьянов Г.В. [7; 8], Кислюк К.В. [9;10], Козловець М. А. [11], Колесник І. І. [12], Масненко В.В. [13], Нагорна Л.П. [14], Симоненко І.М. [15], Сорока Ю.Г. [16], Стародубцева Л.В. [17] та інші.

Метою нашої статті є аналіз основних досліджень проблеми функціонування історичної пам'яті в Україні після проголошення незалежності.

Дослідження історичної пам'яті ведеться у декількох напрямках, одним із яких є визначення самого поняття. Це має велике значення для подальших досліджень пам'яті, проте дати єдине визначення поки що не вдалося. Л.О. Зашкільняк під «історичною пам'яттю» розуміє «здатність людського розуму зберігати індивідуальний і колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на підставі цього досвіду уявлення про історію як таку та своє місце в ній. Фактично історична пам'ять – це наявна інформація для соціальної ідентифікації особистості і спільноти [2, с. 156]. На думку Ю.І. Шаповала, «історична пам'ять у найзагальнішому вигляді – вдала метафора, яка віддзеркалює в ментальності певної регіональної спільноти її історичний досвід. Але це не тільки привабливий образ, здатний впливати на свідомість. Історична пам'ять – тривкий елемент культурного ландшафту, складова частина тих уявлень, які формують самосвідомість людини в процесі її соціалізації на певній території. Це також засаднича матриця образного (імажинального) країнознавства – каркас прийнятих у соціогуманітаристиці уявлень про особливості історичного розвитку певної країни та її регіонів. Нарешті, це увесь комплекс пам'яток з відповідним інституційним оформленням їх охорони, вивчення, пропаганди, все те, що забезпечує тривкий зв'язок минулого й сучасності з відповідною проекцією у майбутнє» [18]. Г.В.

Бондаренко визначає історичну пам'ять як «категорію історичного пізнання, яка складається з сукупності матеріальних, духовних та генетичних джерел суспільства» [19, с. 133]. Також історичну пам'ять визначають як «історичні зрізи практично всіх виявів суспільної свідомості» (В.С. Полянський) [20, с. 14], «своєрідний потенціал народу» (Л. М. Дробіжева) [21, с. 227], «фундамент національної ідентичності» (Н.М. Яковенко) [22], «суспільно-психологічне оснащення спільноти» (В. Масненко) [23, с. 53], а також «своєрідну сфокусовану свідомість, яка відображає значущість і актуальність інформації про минуле, в тісному взаємозв'язку з теперішнім і майбутнім» (Ж. Тощенко) [24].

Історична пам'ять відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності та національної самосвідомості. На думку В.В. Карлової, «історична пам'ять як елемент духовного життя суспільства, є таким духовно-практичним феноменом, який утворює історичну свідомість, входить в останню як один із важливих її компонентів. Водночас історична пам'ять є соціокультурним феноменом. Отже, вона є стрижнем, на якому формується мова, культура, духовність нації, її національна свідомість. Історична пам'ять – це ті фундаментальні історичні цінності, які є консолідуючим чинником націєтворення» [25, с. 133]. П.К. Ситник та А.П. Дербак вважають, що історична пам'ять «не лише фіксує величезну кількість подій, а й синтезує, сплітає їх у єдине цілісне мереживо національної історії, де кожен факт, подія займає свою ціннісну нішу. Відбувається своєрідне сортування надбаного досвіду на позитивний, що належить засвоювати і примножувати, і негативний, який слугує застереженням. За цього історична пам'ять виступає не «німим свідком минулого», а «живим збудником людської волі» й водночас дороговказом, орієнтиром доцільної активності [26]. Таким чином, історична пам'ять є фундаментом історичної свідомості національної спільноти. М.А. Козловець вважає, що «як складний феномен національної культури, історична пам'ять спроможна «записувати» і зберігати всі реальні події як столітньої давнини, так і новітньої історії. Виступаючи не просто сумою знань, а й

каналом передачі історичного досвіду, історична пам'ять є невід'ємною складовою ідентифікації особистості, соціальної групи, нації» [27, с. 14]. На думку В.М. Вашкевича «історична пам'ять виконує функцію носія смислу і значення ситуацій сучасного. Саме вона постійно стикається із все новими й новими ситуаціями дійсності і відтак сама змінюється в ході виконання своєї основної функції. А проблема збереження історичної пам'яті постає як проблема свідомого продовження безперервного тривання людської життєдіяльності, свідомої діяльності, яка є умовою подальшої історії» [28, с. 30].

Історична пам'ять є ефективним фактором формування національної ідентичності за умови спільного для всіх жителів проекту розвитку держави та її майбутнього. Коли ж цього не виходить історична пам'ять стає засобом маніпулювання свідомістю індивідів. В історичній пам'яті жителів нашої країни існує одночасно декілька моделей пам'яті, що гальмує формування національної ідентичності народу. Багато українських політологів, істориків, філософів розділяють історичну пам'ять за територіальним принципом. Наприклад, В.В. Карлова вважає, що «на сьогодні у кожній частині суспільства і насамперед Західного і Східного регіонів, є свої герої, своє власне бачення майбутнього розвитку України. Має місце й інша ситуація, коли на хвилі радикалізму щодо відновлення історичної пам'яті українського народу простежується намагання певних політиків однобічно трактувати радянський період історичного розвитку, обходити і замовчувати його позитивні моменти, що призводить до незадоволення і супротиву значної частини населення, особливо старшого покоління, яке має власне бачення історичного минулого. Все це не сприяє об'єднанню української нації, яка проходить складний процес свого творення, і визначенню нею свого місця серед світової спільноти» [25]. На думку І.Б. Гирича та Ю.І. Шаповала, «існування різних історичних пам'ятей для різних регіонів України є причиною роз'єднаності й поділу України на два головних регіони: української європейської і радянсько-російської євразійської орієнтацій» [29, с. 18]. В.О.

Артюх вважає, що зараз в Україні відбувається «накладка» трьох основних типів історичної пам'яті: української, російської і комуністичної [30]. Між даними типами історичної пам'яті відбувається конфлікт на двох рівнях свідомості: суспільної та індивідуальної. На його думку, «нація може вважати себе сформованою, коли у переважній більшості населення країни сформовано ототожнення з цією нацією в минулому, теперішньому і майбутньому. Складовою такого ототожнення з цією однією нацією є і відповідно одна модель пам'яті, яка формує у свідомості окремої людини позитивне сприйняття цієї однієї нації» [31]. І.М. Симоненко визначає чинники існування кількох локальних колективних уявлень про минуле у мешканців України: «релігійна орієнтація громадян, історичне існування у різних державних об'єднаннях, відмінності в етнічному складі населення окремих частин країни, локальне вживання відповідних мов та діалектів, розбіжності у політичних уподобаннях мешканців певних регіонів, відмінності у соціальному складі населення, економічному розвитку та інше [32, с. 52]. Лише в стабільному суспільстві можливе об'єднання та згуртування громадян, в ситуації ж маніпуляції історичною пам'яттю поглиблюється роз'єднаність і розрізненість суспільства. І.М. Симоненко пропонує шлях вирішення проблеми розрізненості історичної пам'яті мешканців України: «розколотість історичної пам'яті суспільства, як і більшість проблем, пов'язаних з формуванням національної ідентичності, «лікуються» еволюційним шляхом. Для цього потрібна копітка, постійна робота впродовж десятиліть. Поступова зміна генерацій призведе до вимивання віджилих, анахронічних історичних міфів, їх деактуалізації. Але якщо існує зовнішня загроза національному суверенітету – існує можливість розколу країни, викликана ще й антагоністичними поглядами певних частин суспільства щодо політичного устрою, етнічних, мовних або релігійних питань, тому потрібна революційна деконструкція історичних міфів. Адже, як свідчить світовий досвід, укорінені історичні погляди щодо минулого суттєво впливають на прояви сепаратизму або анексіоністські плани націй чи етнічних груп. А за умов, коли частина населення країни піддається зовнішнім

впливам, державі, крім модернізації історичних міфем, потрібно витратити зусилля і для активної контрпропагандистської роботи» [32, с. 58]. Більшість українських дослідників мають спільну точку зору у відношенні того, що у сприйнятті історичного минулого з колективної пам'яті українців потрібно вилучити імперсько-радянські стереотипи, які гальмують національне самоусвідомлення громадян України. Політика пам'яті повинна бути націлена на збереження безконфліктності та стабільності суспільних відносин.

Підсумовуючи все вищесказане, можемо сказати, що за період незалежності України вченими зроблено вже досить продуктивні кроки в напрямку дослідження проблеми формування та функціонування історичної пам'яті народу. Існують різні точки зору на природу історичної пам'яті та на механізми впливу історичної пам'яті на формування національної ідентичності та національної свідомості. Було показано, що на даний момент існує розкол історичної пам'яті громадян України та запропоновано перші кроки у напрямку подолання цієї проблеми. Звичайно, в невеликій статті не можна окреслити всі моменти, які торкаються дослідження проблеми функціонування історичної пам'яті в Україні. Дана проблема в подальшому потребує більш розширеного та поглибленого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Запшкільняк Л.О.* Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 15. – Львів, 2006–2007. – С. 855-863.
2. *Запшкільняк Л.О.* Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі [Текст] // Україна-Європа-Світ. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Сер. Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л.М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 156-159.
3. *Зерній Ю.О.* Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3. – С. 41-51.
4. *Зерній Ю.О.* Історична пам'ять як об'єкт державної політики // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1. – С. 71-76.

5. *Жадько В.О.* Збереження культурної спадщини як форма відродження історичної пам'яті українського соціуму // Нова парадигма: Журнал наукових праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2007. – Вип. 64. – С. 64-71.
6. *Жадько В.О.* Історична пам'ять в розвитку духовності особистості (соціально-філософський аспект). Монографія. – К.: Ніка-Принт, 2006. – 480 с.
7. *Касьянов Г.В.* Сучасний стан української історіографії: Методологія та інституційні аспекти // Генеза / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К.: Генеза, 2004. – № 1. – С. 79-81.
8. *Касьянов Г.В.* «Націоналізація» історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х) // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми / Колективна монографія за ред. Л.О. Зашкільняка. – Львів: Львівський національний університет ім. І.Я. Франка, 2004. – С. 57-73.
9. *Кислюк К.В.* Українська історіографія як особливий різновид історико-пізнавальної діяльності // Філософська і соціологічна думка. – 2008. – № 4. – С. 150-153.
10. *Кислюк К.В.* Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції: монографія. – Х.: ХДАК, 2008. – 288 с.
11. *Козловець М. А.* Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
12. *Колесник І.І.* Українська історіографія в полі інтелектуальної історії: Modern or Postmodern ? // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки . – Вип.1. – К.: Ін-т історії НАН України , 2005. – С. 227-246.
13. *Масненко В.В.* Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 49-62.
14. *Нагорна Л.П.* Регіональна ідентичність: український контекст. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
15. *Симоненко І.М.* Особливості структури історичної пам'яті Українського народу та шляхи формування національного історичного нарративу // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1. – С. 51-61.

16. *Сорока Ю. Г.* Ставлення до минулого [Електронний ресурс] / Сорока Ю.Г. // *Historians.* – 2014. – Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/1337-yuliiia-soroka-stavlennia-do-mynuloho>
17. *Стародубцева Л.В.* Мнемозина и Лета. Память и забвение в истории культуры: монографія. – Х.: ХГАК, 2003. – 696 с.
18. *Шаповал Ю.І.* Політика пам'яті в сучасній Україні [Електронний ресурс] / Шаповал Ю. І. // Матеріали доповіді на Міжнародній науковій конференції «Геополітика, примирення та пам'ять» 4-6 грудня 2008. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1230112797>
19. *Бондаренко Г.* Историчне пізнання: питання теорії і практики: навч. посіб. для студ. іст. ф-тів. – Луцьк : Вежа, 1998. – 189 с.
20. *Полянський В.С.* Историческая память в этническом самосознании народов // *СоцИС.* – 1999. – №3. – С. 14-29.
21. *Дробижева Л. М.* Историческое самосознание как часть национального самосознания народов // *Традиции в современном обществе.* – М.: Наука 1990. – С. 228-231.
22. *Яковенко Н.М.* Нова доба – нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-14527A7CB5528/list-A3BB513F26>
23. *Масненко В.В.* Исторична пам'ять як основа формування національної свідомості // *Український історичний журнал.* – 2002. – №5. – С. 49-62.
24. *Тощенко Ж.Т.* Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния [Электронный ресурс] // *Новая и новейшая история.* – 2000. – №4. – Режим доступа: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/JOURNAL/NEWHIST/HIMEM.HTM>
25. *Карлова В.В.* Особливості відновлення історичної пам'яті українського народу у контексті аналізу досвіду постсоціалістичних країн [Електронний ресурс] // *Науковий вісник «Демократичне врядування».* – 2008. – Вип. 1. –

Режим

доступу:

http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik/fail/V_Karlova.pdf

26. Проблеми формування національної свідомості в Україні [Текст] : монографія / П. К. Ситник, А. П. Дербак. – К. : НІСД, 2004. – 226 с.
27. *Козловець М.А.* Історична пам'ять як чинник інтеграції українського суспільства // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – К: Видавництво «Антросвіт», 2008. – № 1. – С.13-22.
28. *Вашкевич В.М.* Історична пам'ять як функція історичної свідомості // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 23-31.
29. *Гирич І.Б.* Чому необхідно переосмислювати минуле? / Гирич І.Б., Шаповал Ю.І. – К.: Konrad Adenauer Stiftung, 2010. – 44 с.
30. *Артюх В.А.* Дещо про політику історичної пам'яті [Електронний ресурс] // Православна Сумщина. – http://www.pravoslavyya.sumy.ua/readarticle.php?article_id=11.
31. *Артюх В. А.* Зміст поняття історична пам'ять на тлі українських реалій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://soippo.narod.ru/documents/konf_zhuk/artuh.doc
32. *Симоненко І.* Особливості структури історичної пам'яті Українського народу та шляхи формування національного історичного нарративу // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1(10). – С. 51-61.

Прядко О.В. Дослідження феномену історичної пам'яті в Україні: історіографічний аспект

У статті проаналізовано дослідження українськими вченими проблеми функціонування історичної пам'яті народу та ступінь розробленості проблеми на сучасному етапі розвитку історіографії. Метою публікації є аналіз основних досліджень функціонування історичної пам'яті в Україні після проголошення незалежності. В публікації показано, що за роки незалежності України вченими здійснено перші кроки в осмисленні функціонування історичної пам'яті. Дана

проблематика потребує більш розширеного та поглибленого вивчення у подальших дослідженнях.

Ключові слова: історична пам'ять, національна свідомість, національна ідентичність, історіографія.

Прядко О.В. Исследование феномена исторической памяти в Украине: историографический аспект

В статті проаналізовано дослідження українськими ученими проблеми функціонування історичної пам'яті народу і ступінь розробаності проблеми на сучасному етапі розвитку історіографії. Метою публікації є аналіз основних досліджень функціонування історичної пам'яті в Україні після провозглашення незалежності. В публікації показано, що за роки незалежності України ученими були здійснені перші кроки в осмисленні функціонування історичної пам'яті. Данна проблематика потребує в більш розширеному і углиболеному вивченні в наступних дослідженнях.

Ключевые слова: историческая память, национальное сознание, национальная идентичность, историография.

Priadko O.V. The study of the phenomenon of historical memory in Ukraine: historiographical aspects

The article analyzes the study of Ukrainian scientists of the problems functioning of the historical memory of the nation and the extent of the problem elaboration at the present stage of development of historiography. The purpose of this publication is the analysis of the basic research of historical memory functioning in Ukraine since independence. The publication shows that the years of independence Ukrainian scientists have made the first steps in understanding the functioning of historical memory. There are different views on the nature of historical memory and historical memory mechanisms of influence on the formation of national identity and

national consciousness. This problematic need to be extended and more in-depth studies in future studies.

Keywords: historical memory, national consciousness, national identity, historiography.